

Ростислав Сосса

**КАРТОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ
ДОСЛІДЖЕННЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО
УСТРОЮ УКРАЇНИ**

Геопросторову інформацію про адміністративно-територіальний устрій території подають картографічні джерела – загальногеографічні та тематичні карти і атласи. Лише картографічні зображення передають просторову локалізацію адміністративних одиниць і проходження їх меж. Картографічна інформація (у паперовій, електронній чи цифровій формах) про адміністративно-територіальне розмежування містить у наочному графічному вигляді насамперед дані про державні кордони й адміністративні межі. Іншою складовою змісту політико-адміністративних і адміністративних карт є населені пункти як центри різного адміністративно-територіального рангу.

Проте у численних дослідженнях проблемних питань адміністративно-територіального устрою України, історичних аспектів його формування, можливих напрямів реформування картографічна складова мало присутня. Часто у таких публікаціях картографічні зображення взагалі відсутні, а в поодиноких випадках автори лише наводять спрощені схеми адміністративного поділу території з відображеннями меж і центрів адміністративних одиниць першого порядку.

У цьому зв'язку доцільно зазначити, що у сучасних працях із загального джерелознавства карти минулого не займають належного місця. Картографічне джерелознавство порівняно з іншими розділами вітчизняної історичної науки до сих пір залишається слабо розробленим. Очевидно, до сих пір ми відчуваємо негативний вплив тотального утаємничення картографічної інформації у радянські часи, включно із давніми великомасштабними картами. Тоді історики з великими процедурними труднощами могли одержати право працювати з картографічними матеріалами, які мали грифи обмеженого доступу «таємно» чи «для службового користування». Отримані таким чином на основі карт результати історичних досліджень, не кажучи вже за репродукції самих карт або їх фрагментів, опублікувати для відкритого доступу було проблематично. Як наслідок цього і нині на історичних факультетах вищих навчальних закладів вивченню основ картографічного джерелознавства майбутніми фахівцями приділяється мало уваги.

Невміння працювати з картою поглиблюється також і недосконалою організацією зберігання картографічних матеріалів у бібліотеках і архівах. Відсутність належних довідково-інформаційних ресурсів про картографічні фонди не сприяє залученню до наукового обігу цінних картографічних джерел.

У дослідженнях змін адміністративно-територіального устрою території України досі практично не використовується сучасний геоінформаційний інструментарій. Тим часом значимість картографічного методу дослідження для вивчення адміністративно-територіального устрою територій очевидна. Наочним прикладом тут може бути виконана Науково-дослідним інститутом геодезії і картографії у 2005 році за дорученням Кабінету Міністрів України дослідницька робота з організації картографічного та геоінформаційного забезпечення адміністративно-територіальної реформи в Україні у контексті підготовки проекту Закону «Про територіальний устрій України». Результатом цієї роботи стали підготовлені пілотні моделі (проекти) адміністративно-територіального устрою чотирьох областей (Вінницької, Івано-Франківської, Луганської, Одеської), а також Хмельницького району Вінницької області та міста-району Свердловська Луганської області¹.

Як відомо, найдокладніше інформація про політико-адміністративний устрій територій подається на спеціалізованих політико-адміністративних тематичних картах, де вона становить основний їх зміст. Значний обсяг інформації про адміністративно-територіальний устрій містять також загальногеографічні карти, серед яких й топографічні. На інших тематичних і спеціальних картах дані про політико-адміністративний поділ мають другорядне значення, проте при відсутності політико-адміністративних і адміністративних карт їх можна використовувати для одержання необхідної інформації. Однак точність проведення на карті державних кордонів і адміністративних меж може бути різною в залежності від підходів до їх укладання чи одержання їх з раніше створених інших загальногеографічних або тематичних карт, а стан інформації про адміністративно-територіальний поділ може не відповідати даті випуску карти.

Серед спеціалізованих тематичних карт, які показують політико-адміністративний устрій територій, виділяють політичні, політико-адміністративні й адміністративні карти.

Політичні карти відображають політичний устрій світу чи його окремих частин. До них відносяться політичні карти світу та материків, іноді – груп держав. На політичних картах зображуються по-

¹ Карпінський Ю.О. Геоінформаційне моделювання адміністративно-територіального устрою України / Ю.О. Карпінський, А.А. Лященко, М.О. Трюхан, О.В. Смірнова // Державна картографо-геодезична служба України (1991-2006) / За ред. Р.І. Сосси. – К., 2006. – С. 138-158.

літичний поділ (розміщення держав, їх площі, державні кордони, політичний статус), столиці держав, центри володінь і територій з особливим статусом.

Політико-адміністративні карти відображають одночасно з політичним поділом території картографування і її адміністративно-територіальний устрій. Це насамперед карти окремих держав, зрідка – карти регіонів. На політико-адміністративних картах показують переважно межі адміністративних одиниць лише першого порядку, на детальніших картах більшого масштабу подають також межі адміністративних одиниць другого порядку. Так, на політико-адміністративних картах України масштабів дрібніших від 1:2 500 000 відображають лише межі Автономної Республіки Крим, областей і міст, що мають спеціальний статус. На картах України більших масштабів додатково показують межі районів і територій міст республіканського (автономія) та обласного підпорядкування.

Адміністративні карти відображають адміністративно-територіальний устрій окремо взятої території адміністративної одиниці, як правило, першого чи другого порядку. Стосовно України це карти Автономної Республіки Крим і областей, районів (для Польщі – воєводств і повітів, для Німеччини – земель і округів, для Фінляндії – лянї та комун тощо). Адміністративні карти містять передусім інформацію про адміністративно-територіальний поділ, про розміщення адміністративних центрів, про назви населених пунктів, про розмір території та загальну кількість мешканців.

Окремо слід зазначити, що політичні та політико-адміністративні карти, будучи одним із наймасовіших видів картографічної продукції, виконують також певні ідейно-політичні функції. Такі карти повинні об'єктивно відображати сучасний політичний устрій світу, враховуючи позиції міжнародних організацій та спільноти, дотримання міждержавних угод і домовленостей, ставлення держави до цих чи інших міжнародних подій.

На політичний зміст карт і на їх ідеологічну спрямованість можуть відчутно впливати політичні інтереси видавців карти. Відомо багато випадків тенденційної подачі змісту. Особливо це проявляється при відображенні спірних, окупованих чи нерегульованих рішеннями ООН територій, а також після проголошення нових держав, які ще не визнані світовою спільнотою.

У таких випадках загальноприйнятою практикою в картографії є відображення законної на даний час юрисдикції території з посиленням на позицію ООН або позицію уряду країни-видавця з відповідними текстовими примітками в легенді карти. У контексті зазначеного на сучасних українських картах світу чи його частин в легендах до карти вміщують такі пояснення:

– Майбутнє Західної Сахари підлягає врегулюванню згідно з відповідними рішеннями ООН;

- Британська Територія в Індійському Океані;
- ООН визнає Македонію під назвою «Колишня Югославська республіка Македонія»;
- Самопроголошені держави Республіка Абхазія та Південна Осетія не визнані світовою спільнотою;
- Самопроголошена Республіка Косово офіційно Україною не визнана.

Надалі ми будемо використовувати термін «адміністративні карти», під яким розумітимемо як політико-адміністративні карти, так і власне адміністративні карти.

Серед адміністративних карт за повнотою змісту можна виділити два типи карт. До першого типу відносяться карти, які подають виключно лише державні кордони і адміністративні межі та столицю й адміністративні центри без відображення інших елементів географічної основи. Іноді на таких картах показують берегову лінію моря та одну чи декілька основних річок. Адміністративні карти другого типу, які мають значно більше поширення, містять дані про гідрографію, шляхи сполучення, особливо докладно про населені пункти, а також про деякі інші елементи географічної основи. На адміністративних картах цього типу зупинимося докладніше.

Такі адміністративні карти нині займають особливе місце серед карт широкого використання. Вони розраховані на широке коло споживачів в усіх сферах господарської, громадської та культурної діяльності для використання при вирішенні завдань управління і планування, одержання географічної довідкової інформації. Тому вони містять значний обсяг загальногеографічної інформації. Традиційно до змісту адміністративних карт включають: розмежування адміністративно-територіального устрою (державні кордони, межі адміністративних одиниць), адміністративні центри, назви та кількість мешканців населених пунктів, тип населеного пункту (місто, селище, село), основні шляхи сполучення (залізниці, автомобільні шляхи, водні шляхи сполучення), особливості географічних умов (гідрографія, рельєф та ґрунтово-рослинний покрив), інформацію про розміри території та кількість жителів.

За кольоровим оформленням найбільш поширеними є два види адміністративних карт:

- карти з фоновим розфарбуванням території адміністративних одиниць;
- карти з відмивкою (кантом) адміністративних меж і фоновим зображенням лісу (без фонового розфарбування адміністративних одиниць).

Відносно швидке «старіння» адміністративних карт, необхідність приведення їх у відповідність до сучасності зумовлюють потребу у систематичному оновленні основного змісту цих карт через короткі

проміжки часу (1-3 роки). Практично постійно відбуваються зміни в політичному й адміністративному устрої території картографування, в транскрипції назв географічних об'єктів, пов'язані з будівництвом нових об'єктів (штучних водних об'єктів, залізниць, автомобільних шляхів), у градації населених пунктів, пов'язаних зі змінами кількості мешканців тощо. У практиці картографування залежно від характеру та кількості виправлень раніше застосовувались різні способи оновлення карт (перевидання з виправленням видавничих оригіналів, перевидання з переоформленням видавничих оригіналів, перевидання з виправленням друкарських фотоформ). При цьому слід враховувати, що виробничий характер перевидання, який визначається передусім загальним обсягом змін усіх елементів змісту карти, зумовлював у свою чергу значною мірою підходи до внесення на карту тих чи інших змін. Звичайно, всі зміни адміністративно-територіального устрою враховувались при перевиданні. Проте залежно від характеру перевидання окремі зміни географічної ситуації могли не відобразитися на адміністративній карті, що потрібно враховувати при використанні карт.

Перехід наприкінці 90-х років ХХ ст. на комп'ютерні технології створення карт дав змогу значно спростити процес оновлення всіх карт, у тому числі й адміністративних. Хоча технологічно можна вносити будь-які поточні зміни на карту, але у практиці картографічного виробництва зберігаються підходи до обмеження внесення несуттєвих змін для неосновних елементів змісту адміністративних карт.

Зазвичай на адміністративних картах зазначають дату, на яку подано інформацію про адміністративно-територіальний устрій. В окремих випадках, коли відповідне пояснення відсутнє на карті, то приблизний термін такої інформації можна визначити за роком видання карти. Проте бувають випадки, особливо на картах кінця ХІХ – початку ХХ ст., коли на карті відсутня не тільки дата, на яку дано адміністративно-територіальний устрій, але й рік видання карти. У такому випадку час випуску карти можна встановити лише за непрямыми ознаками (час існування адміністративної одиниці, перейменування населених пунктів, поява нових географічних об'єктів, будівництво нових залізниць тощо).

В історичному контексті важливо зазначити, що в радянські часи – в умовах тотального утаємничення топографічних карт – адміністративні карти були найпоширенішими масовими картографічними творами, тільки з їх допомогою пересічний читач мав можливість ознайомитися з картографічною інформацією на свою область. Такі карти в СРСР, за відсутності інших карт відкритого користування, централізовано видавали великими тиражами (десятки тисяч примірників) і до того ж через один-два роки регулярно перевидавали.

Особливістю картографування адміністративно-територіального устрою є його офіційна складова. Створювані адміністративні карти повинні базуватися насамперед на достовірній інформації, що забезпечується використанням актуальної географічної основи, офіційно наданих відповідними установами та організаціями матеріалів і даних. Часто адміністративні карти мають статус офіційного видання. Правильність відображення змісту карти визначається як рівнем розвитку цього виду картографування і наявністю відповідних нормативно-технічних документів, так і наявністю належного виробничого та кадрового забезпечення для якісного відтворення інформації у картографічному вигляді.

Адміністративні карти укладають на актуальній та достовірній географічній основі, для чого використовують, як правило, топографічні карти відповідного масштабу. Державний кордон і адміністративні межі часто проходять уздовж берегової лінії озер і водосховищ, річок, залізниць, автомобільних шляхів, польових і лісових доріг, контурів населених пунктів і лісів. Тому детальність і точність відображення на карті загальногеографічних елементів основи сприяє достовірності показу адміністративно-територіального розмежування.

Окремо слід зазначити, що від середини 60-х до середини 80-х років ХХ ст., у період найбільшого утаємничення картографічної інформації в СРСР, адміністративні карти створювалися на спотвореній, малонавантаженої та слабоузагальненій географічній основі. Всі карти відкритого користування укладалися виключно на базі так званої карти-основи «Союз Советских Социалистических Республик» масштабу 1:2 500 000 на 16 аркушах (1964, 1976), що була прийнята в якості основного картографічного матеріалу. Таким чином географічну основу адміністративних карт тоді створювали шляхом укладання за фотомеханічно збільшеним до потрібного масштабу зображенням карти-основи. При створенні карт у масштабі 1:600 000 таке збільшення було приблизно в 4,2 разу, а в масштабі 1:400 000 – у 6,25 разу. Необхідні об'єкти, що були відсутні на основному картографічному матеріалі, доукладали окомірним способом. У виняткових випадках дозволялося окремі лінійні об'єкти довантажувати за топографічними картами, але з точністю, що не перевищує точність вихідної карти-основи. Уточнення розміщення елементів географічної основи за топографічними картами було заборонено. На адміністративних картах картографічну сітку не відображали. Цими обставинами і пояснюються нарікання на спотворення і схематизм зображення на картах відкритого користування, що видавалися тоді в СРСР.

Іншим важливим джерелом інформації про адміністративно-територіальний устрій територій є топографічні карти.

Упродовж всього розвитку топографічного картографування складовою частиною змісту топографічних карт незмінно були й залишаються державні кордони та адміністративні межі. З кінця XVIII – початку XIX ст. австрійська та російська військово-топографічні служби неодноразово проводили топографічні знімання територій власних держав, а також територій своїх військових інтересів, у тому числі й українських земель – як тих, що входили як до їх складу, так і тих, які були у полі зору їх інтересів. Слід зазначити, що топографічним картографуванням тоді займалися насамперед спеціальні військово-топографічні служби. Точні та докладні топографічні карти, укладені на основі побудови тріангуляційної мережі (визначення положення опорних точок за допомогою методу тріангуляції), стали необхідною умовою ведення бойових дій. Удосконалення технології і точності картографо-геодезичних робіт, підвищені вимоги армії та потреби господарства, розвиток мереж населених пунктів і шляхів сполучення зумовили необхідність проведення повторних топографічних зніманих. Останні характеризуються збільшенням масштабів, детальності та точності відображення елементів географічної ситуації.

Політико-адміністративний устрій українських земель з кінця XVIII – початку XIX ст. відображено на численних тогочасних топографічних картах, створених російською (в масштабах 1:840 000, 1:420 000, 1:126 000, 1:84 000, 1:42 000) і австрійською (в масштабах 1:288 000, 1:144 000, 1:75 000, 1:200 000) військово-топографічними службами. У міжвоєнний період західноукраїнські землі були покриті польськими, чехословацькими та румунськими топографічними картами.

Загальні підходи (масштаби, система розграфлення, номенклатура, математична основа) до державного топографічного картографування в СРСР були розроблені наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років. Система державного топографічного картографування враховувала потреби господарства і оборони країни, різноманіття природних умов, розвиток технологій картографічного виробництва тощо.

На початок 1990-х років вся територія України була майже повністю (96 %) покрита топографічними зніманнями масштабу 1:10 000 (за винятком невеликих ділянок у Карпатах і в прикордонній смузі) та повністю зніманнями у масштабах 1:25 000, 1:50 000, 1:100 000.

Топографічні карти в Україні (аналогічно як були і в СРСР) є державними картами і створюються в масштабах 1:10 000, 1:25 000, 1:50 000, 1:100 000, 1:200 000, 1:500 000 і 1:1 000 000 в єдиній системі планових координат і висот, розграфленні та номенклатурі аркушів в уніфікованих і узгоджених між собою умовними знаками. Топографічні карти створюються тепер у графічній, цифровій та електронній формах.

Важливими елементами змісту топографічних карт є державні кордони та адміністративні межі, які відображаються на картах за певними правилами:

– кордони та адміністративні межі, які проходять по суші і не збігаються з лінійними об'єктами місцевості, зображують умовними знаками без розривів. Фонове забарвлення канта кордону та межі дається симетрично осі умовного знака;

– кордони та адміністративні межі, які проходять уздовж лінійних об'єктів – доріг, каналів, річок, показують групами ланок (по три-чотири у групі) по черзі з обох сторін зображення об'єкта з розривами між групами. Фонове забарвлення канта у цьому випадку дають без розривів симетрично осі умовного знака лінійного об'єкта;

– у випадку, коли кордони та адміністративні межі проходять по фарватеру або посередині річки, яка зображується двома лініями з проміжком між ними 1-6 мм, їх показують групами ланок між лініями берегів. Фонове забарвлення канта у цьому випадку дають уздовж зображення одного з берегів відповідно до його конфігурації;

– кордони та адміністративні межі, які проходять з однієї сторони лінійного об'єкта, показують групами ланок з тієї сторони зображення об'єкта, з якого вони проходять на місцевості. З тієї ж сторони подають фонове забарвлення канта державного кордону;

– кордони та адміністративні межі, які проходять по великих водних об'єктах (морях, затоках, протоках, озерах, водосховищах, річках і каналах шириною 6 мм і більше у масштабі карти) показують умовним знаком без розривів. У цьому випадку фоновий кант не дають;

– якщо кордони або адміністративні межі різного порядку співпадають, то показується кордон або межа вищої адміністративної одиниці².

Одним з головних елементів змісту адміністративних карт є державні кордони, які укладають на основі відповідних нормативно-правових актів. Режим державного кордону в Україні регламентується Законами України «Про державний кордон», «Про виключну (морську) економічну зону України», Митним кодексом, а також двосторонніми та багатосторонніми міжнародними договорами. Як відомо, державні кордони вважають визнаними та встановленими, коли вони погоджені з сусідніми державами. Одними із найважливіших питань договірно-правового оформлення держав-

² Умовні знаки для топографічних карт масштабів 1:25 000, 1:50 000, 1:100 000 // Топографо-геодезична та картографічна діяльність: Законодавчі та нормативні акти. В 2-х част. – Вінниця, 2002. – Ч. 2. – С. 564-626; Умовні знаки для топографічної карти масштабу 1:10 000 // Топографо-геодезична та картографічна діяльність: Законодавчі та нормативні акти. В 2-х част. – Вінниця, 2002. – Ч. 2. – С. 496-564.

ного кордону є питання делімітації та демаркації. Встановленими вважають кордони, якщо вони делімітовані (лінія проходження кордону позначена на великомасштабних топографічних картах і описана) та демарковані (лінія проходження кордону позначена на місцевості).

Роботи з делімітації та демаркації державного кордону становлять великий за обсягом і довготривалий за часом комплекс договірно-правових, організаційних, технічних та інших заходів.

Комплекс заходів з делімітації кордону включає: підготовчі роботи картографо-геодезичних і землевпорядних служб; оновлення наявних топографічних карт; визначення та узгодження проекту лінії кордону на картографічних матеріалах, погодження його між суміжними районними та обласними органами місцевої влади, а також на рівні експертних робочих груп і спільних комісій; оптимізацію проходження лінії кордону (взаємний обмін земельними ділянками); розгляд спірних питань; підготовку проекту договору про державний кордон, а також додатків до нього – опису (протоколу-опису) й альбому топографічних карт.

До комплексу демаркаційних робіт входять: підготовчі картографо-геодезичні та землевпорядні роботи; розробка техніко-економічного обґрунтування; винесення проекту лінії державного кордону на місцевість; закріплення лінії кордону; встановлення прикордонних знаків і визначення їх планових координат і висот; створення або оновлення топографічних карт; складання проекту протоколу про демаркацію державного кордону, протоколу-опису проходження лінії кордону, альбому топографічних карт, протоколів прикордонних знаків, каталогу координат прикордонних знаків та інших демаркаційних документів; підготовка договору про режим державного кордону³.

Таким чином офіційним документом для нанесення на карту державного кордону є погоджені сторонами матеріали делімітації та демаркації.

Делімітаційні та демаркаційні карти кордонів, що проходили територією України, у різний час, створювали держави, до складу яких входили українські землі. Такі карти здебільшого зберігаються у центральних архівах відповідних держав. Чи не єдиним в Україні архівом, у фондах якого зберігаються демаркаційні карти державних кордонів, що в минулому знаходились на українських землях, є Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ). Збережені комплекси документів, які містять протоколи засідань демаркаційних комісій, угоди, топографічні описи демаркаційних ліній

³ Сосса Р.І. Картографо-геодезичні роботи для встановлення державного кордону України / Сосса Р.І., Засець І.М., Трюхан М.О. // Державна картографо-геодезична служба України. – С. 176, 177.

та картосхеми окремих ділянок кордону, дозволяють прослідкувати цей процес аж до його завершення – ратифікації угод та створення остаточних карт державних кордонів.

Однією з найстаріших є карта кордону між Австрією та Польщею на території Галичини після другого Варшавського сейму 9 лютого 1776 р., яка відображає лінію кордону від Освенціма на Віслі (тепер Польша, воеводство Малопольське) до фортеці Хотин на Дністрі (Чернівецька область). Карта виконана у масштабі 1:28 800 і складається з 66 секцій⁴. На ній зображена прикордонна смуга зі значною кількістю топографічних об'єктів. Карта є результатом діяльності комісії з демаркації австрійсько-польського кордону після першого поділу Польщі 1772 р.

Іншим прикладом демаркаційної карти є карта кордону між Австрійською та Російською імперіями, що створена після Шенбрунського мирного договору 1809 р., за яким Росія отримала частину земель Східної Галичини (Тернопільський округ). Відповідний протокол 18 березня 1810 р. підписала комісія уповноважених австрійських і російських комісарів. На основі договору та проведених демаркаційних робіт 14 червня 1810 р. між сторонами була узгоджена та підписана у Львові 34-аркушева демаркаційна карта державного кордону на цьому відтинку⁵.

Вищезазначені демаркаційні карти, створені наприкінці XVIII – на початку XIX ст., були рукописними. На початку XX ст. такі карти створювали з використанням багатоаркушевих топографічних карт, що попередньо були укладені на точній геодезичній основі. Прикладом є демаркаційна карта державного кордону між Річчю Посполитою та Королівством Румунії після Першої світової війни, яка створена після 1921 р. на ста аркушах у масштабі 1: 2 880⁶.

З набуттям Україною статусу незалежної держави виникло питання визначення державних кордонів із колишніми республіками СРСР, а нині суверенними державами – Російською Федерацією, Республікою Білорусь і Республікою Молдова – та переоформлення матеріалів демаркації з Республікою Польша, Словацькою Республікою, Угорською Республікою і Румунією.

Сучасний державний кордон України історично склався на основі попередніх (до 1991 р.) далеко не рівнозначних за ступенем договірно-правового оформлення територіальних розмежувань. Західний кордон України відповідає колишньому державному кордону СРСР з східноєвропейськими соціалістичними країнами, який був

⁴ ЦДІАЛ. – Ф. 146, оп. 44 (Описання кордонів Австрії з Росією і Прусією, 1776-1906).

⁵ Кришталович У. Рукописні карти XVI-XIX століть. З фондів Центрального державного історичного архіву України, м. Львів. – К., 2011.

⁶ ЦДІАЛ. – Ф. 146, оп. 44, спр. 22.

забезпечений необхідними міждержавними договірно-правовими документами і чітко визначений на місцевості. Після проголошення незалежності України ділянки державного кордону з Польщею, Словаччиною, Угорщиною і Румунією потрібно було лише перевірити на місцевості та оновити демаркаційні документи.

Іншою була ситуація на ділянках, де раніше були межі між союзними республіками СРСР, а тепер суверенними державами Республікою Білорусь, Республікою Молдова та Російською Федерацією. Колишні, фактично адміністративні межі, які були зафіксовані на міжреспубліканському рівні лише на черговій топографічній карті масштабу 1:100 000 і на землевпорядкувальних матеріалах, у нових політичних умовах стали державними кордонами. Процедура встановлення кордонів між колишніми союзними республіками, регламентовану конституціями СРСР 1924, 1936 і 1977 років, часто не витримували. Постанови вищих законодавчих органів влади про розмежування територій союзних республік мали здебільшого невелику описову частину, а обов'язкові картографічні додатки часто були відсутніми.

Тому при визначенні проходження державного кордону між Україною та пострадянськими державами довелося вирішувати проблемні питання, що значною мірою були обумовлені некоректним веденням економічної діяльності суб'єктами господарювання в умовах єдиної держави СРСР (здебільшого будівництво нових об'єктів велося без належного погодження місця розташування з відповідними органами державної влади). Як наслідок маємо численні випадки, коли окремі населені пункти, промислові, сільськогосподарські, транспортні та соціально-економічні об'єкти опинилися по обидві сторони кордону. На цих ділянках державного кордону потрібно було у повному обсязі виконати роботи з делімітації та демаркації кордону, ускладнені складними переговорами щодо належності тієї чи іншої ділянки території та уточненням проходження лінії кордону.

У 1993-1997 роках проведено делімітацію державного кордону між Україною та Республікою Білорусь (загальна протяжність 1084,5 км). Найважливішою складовою топографо-геодезичних і картографічних робіт делімітації кордону стало прийняття спільною українсько-білоруською комісією з делімітації державного кордону між Україною та Республікою Білорусь рішення про переоформлення топографічних карт масштабу 1:10 000 із розграфленням в системі координат 1963 року в систему координат 1942 року і виконання повного комплексу робіт з оновлення карт за матеріалами аерофотознімання. На лінії кордону українською стороною було оновлено 161 аркуш топографічних карт, а білоруською – 103. Лінія делімітації наносилася на оновлених топографічних картах масштабу 1:10 000. Альбом карт включав 264 аркуші топографічних карт масштабу 1:10 000, на яких були нанесені точки поворотів та лінія державного кордону з відті-

ненням. На основі карт альбому створено Протокол-опис проходження лінії державного кордону між Україною і Республікою Білорусь.

Делімітація українсько-білоруського державного кордону завершена у 1997 році з ратифікацією Договору між Україною і Республікою Білорусь про державний кордон Законом України «Про ратифікацію Договору між Україною і Республікою Білорусь про державний кордон» від 18 липня 1997 року 491/97-ВР). У зв'язку з неврегульованістю на той час деяких фінансових питань між суб'єктами господарювання обох країн Договір набрав чинності 6 вересня 2013 року. Лише після цього були розпочаті роботи з демаркації державного кордону між Україною та Республікою Білорусь. На сьогодні виконано польові роботи з винесення на місцевість 112 км лінії державного кордону.

Упродовж 1995-1999 років виконано делімітацію державного кордону між Україною та Республікою Молдова (загальна протяжність 1222,0 км). Картографічне покриття лінії кордону за часом проведення знімань було дещо кращим, ніж на українсько-білоруському кордоні, на основі чого було прийнято помилкове рішення про виконання делімітаційних робіт за наявними топографічними картами масштабу 1:10 000 (при їх відсутності – за топографічними картами масштабу 1:25 000) без проведення комплексу робіт з оновлення топографічних карт. Підсумковий альбом карт виготовлено з топографічних карт масштабу 1:50 000. На основі карт альбому виконано Протокол-опис проходження лінії державного кордону між Україною і Республікою Молдова. Складовою частиною делімітаційних матеріалів став Список географічних назв, що зустрічаються в Протоколі-описі. Його необхідність зумовлена тим, що з часу видання топографічних карт, за якими виконувались делімітаційні роботи, пройшли значні зміни в сфері передачі географічних назв в обох державах: в Україні державною мовою стала українська, з якої назви географічних об'єктів транскрибуються на інші мови, а в Молдові перейшли з кирилиці на латиницю.

18 серпня 1999 року Президент України Л.Д.Кучма та Президент Республіки Молдова П. Лучинськи підписали Договір між Україною і Республікою Молдова про державний кордон, а також Додатковий протокол до цього Договору про передачу у власність України ділянки автомобільної дороги Одеса – Рені та земельної ділянки, по якій вона проходить, в районі населеного пункту Паланка, а також про режим їх експлуатації. Договір та Додатковий протокол ратифіковано Верховною Радою України (Закон № 1633-III від 6 квітня 2000 р.) та Парламентом Республіки Молдова (Закон № 348-XV від 12 липня 2001 р.).

У 2002 році були розпочаті демаркаційні роботи з винесення на місцевість лінії державного кордону між Україною та Республікою Молдова. Демаркація кордону була ускладнена у зв'язку з відсутністю

сучасних картографічних матеріалів і проведенням лінії делімітації за застарілими картами. Нехтування на етапі делімітаційних робіт процесами оновлення топографічних карт уможливило численні некоректності щодо проходження лінії державного кордону. Усі ці випадки потрібно було тепер вирішувати шляхом тривалих і складних переговорів, у яких довелось брати участь і автору як члену української делегації Спільної українсько-молдовської демаркаційної комісії у 2005-2007 роках. До того ж із 1 222 км загальної протяжності державного кордону з Республікою Молдова 267 км становила річкова ділянка, де демаркаційні роботи мали свою специфіку.

На кінець 2008 р. винесено на місцевість, встановлено прикордонні знаки та створено демаркаційні документи на північній ділянці українсько-молдовського кордону, практично повністю виконані роботи на південній ділянці (залишилось винести 0,5 км в районі населеного пункту Джурджулешть) та завершуються роботи зі створення демаркаційної карти. На центральній ділянці кордону залишилось винести на місцевість 26 км лінії державного кордону.

Найскладніше вирішувалось питання щодо делімітації українсько-російського кордону (загальна протяжність сухопутної ділянки 1974,04 км). Незважаючи на взаємні зобов'язання Російської Федерації та України про непорушність кордонів, російська сторона довго ухилялась від українських пропозицій стосовно початку робіт з правового оформлення українсько-російського кордону. Лише у 1996 р. Міністерство закордонних справ Росії погодилось розпочати переговори з правового оформлення українсько-російського державного кордону.

Делімітацію сухопутної ділянки державного кордону між Україною та Російською Федерацією виконано упродовж 1998-2003 років на основі топографічних карт масштабу 1:50 000 і в окремих випадках – карт масштабів 1:10 000 і 1:2 000. Альбом карт включає 99 аркушів топографічних карт масштабу 1:50 000, а також окремі фрагменти карт у масштабах 1:10 000 і 1:2 000. На основі Альбому карт створено Опис проходження державного кордону між Україною та Російською Федерацією. Географічні назви в Описі та в Альбомі карт подані на території України за офіційними джерелами, а на території Російської Федерації – передані українською мовою згідно з «Інструкцією з передачі українською мовою російських географічних назв та термінів».

29 січня 2003 р. у Києві Президент України Л.Кучма та Президент Російської Федерації В.Путін підписали Договір між Україною та Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон, який був 20 квітня 2004 р. одночасно ратифікований депутатами Верховної Ради України та Державної Думи Росії. Проте початок спільних робіт з демаркації сухопутної ділянки кордону російською стороною довгий час зволікався. Спільна українсько-російська

демаркаційна комісія розпочала свою діяльність лише у 2010 році. На цей час винесено на місцевість 224 км лінії державного кордону на Чернігівсько-Брянській ділянці та 96 км – на Сумсько-Брянській ділянці. Розпочато підготовчі роботи на Сумсько-Курській та Сумсько-Белгородській ділянках. У межах ділянки українсько-російського державного кордону Харківської, Луганської та Донецької областей демаркаційні роботи не розпочиналися.

У зв'язку з агресією Російської Федерації проти України виконання робіт із демаркації українсько-російського державного кордону у 2014 році призупинено. 17 червня 2014 року Верховна Рада України постановою за № 1329-VII «Про вжиття заходів для посилення рівня захисту державного кордону України» рекомендувала Кабінету Міністрів України негайно затвердити документи, необхідні для проведення в односторонньому порядку демаркації сухопутної ділянки державного кордону України з Російською Федерацією.

Неврегульованим залишається питання з розмежування морської ділянки українсько-російського кордону. Постійне зволікання російської сторони стало зрозумілим після окупації Росією Криму.

Таким чином важливою складовою вивчення становлення та змін адміністративно-територіального устрою України є дослідження картографічних джерел. Розуміння методів і способів створення у різні часи картографічних творів, на яких відображено адміністративно-територіальний устрій, поглиблює можливості ідентифікації просторової локалізації адміністративних одиниць та їх центрів. Використання підходів геоінформаційного картографування стає незамінним інструментом проведення географічного аналізу змін адміністративно-територіального устрою, а також адміністративно-територіального реформування.